

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Eesti kirjanduse õppetool

Liis Vahter

RUUMIPOEETIKA

HANS LEBERCHTI „VALGUS KOORDIS“ JA
AUGUST MÄLGU „TAEVA PALGE ALL“ NÄITEL

Bakalaureusetöö

Juhendaja Kadri Tüür

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Maja.....	5
1.1. Maja kui vertikaalne olemine	6
1.2. Maja väljastpoolt	8
1.3. Maja interjäär	10
1.3.1. Kapid, laekad ja riiulid.....	12
1.4. Pesa ja teokarp	14
2. Ruumi loovad detailid ja maastik.....	16
2.1. Konkreetsed ruumi loovad detailid	17
2.1.1. Bajaan, laul, muusika.....	17
2.1.2. Voodi	19
2.1.3. Traktorid ja paadid.....	21
2.1.4. Vägijoogid	22
2.2. Maastik	24
2.2.1. Külaelu.....	25
2.2.2. Linn	27
2.2.3. Loodus	29
2.2.4. Rahvapärane dialoog, rahva hing.....	31
Kokkuvõte	33
Summary	35
Kirjandus	37

Sissejuhatus

August Mälgu rannaromaanide ja Hans Leberechti „Valgus Koordis“ lugemine võib jätta lugejale mulje, et viimase kirjutus meenutab mingil määral Mälgu romaane. Ilmselt ei ole aga väga meeldiv justkui ühte komplekti panna 1930ndatel rahva hulgas populaarsust kogunud August Mälku sotsialistlikku realismi viljelenud Hans Lebrechtiga. Antud bakalaureusetöös võrdlen siiski August Mälgu „Taeva palge all“ Hans Leberechti teosega „Valgus Koordis“, selleks, et näha, kas Pätsi-aegne romantiliste sugemetega realistlik rannaromaan sarnaneb stalinismiaegse tähtteosega.

Võrdluseks sobilikku Mälgu teost valides teadsin, et soovin just vaadelda tema rannaainelist romaani. Rannaromaane peetakse üldiselt August Mälgu loominguks tähelepanuväärsemaiks. Ka minu arvates avaldub siin tema stiil ja sõnaosavus kõige paremini. Usun, et võrdluse aluseks võiksin võtta ükskõik millise kolmest rannaromaanist: „Õitsev meri“, „Taeva palge all“ või „Hea sadam“, tulemus oleks ikkagi sarnane. Sellepärast võtan enda isiklikku maitset arvestades vaatluse alla tema teisena (1937) valminud rannaainelise romaani „Taeva palge all“. Leberechti puhul intrigeeris tema „Valgust Koordis“ mind võrdlema, nagu juba mainitud, lähedus Mälgu loo ülesehitusele. Ka Hans Leberecht kogus suurema osa oma tuntusest just tolle teosega. Veel köidab minu tähelepanu asjaolu, et 1948. aasta „Ilukirjandus ja Kunst“ romaanivõistlusel ei hinnatud seda teost auhinnavääiliseks, kuid ENSV Ministrite Nõukogu korraldusel moodustatud uus žürii määras teosele I auhinna (Eesti ... 2000: 277). Tahan vaadelda, kui (mitte)meisterliku teosega on siis ikkagi tegemist.

Autoreid ühendab veel seegi, et kujutanud on nad just lapsepõlvest oluliseks saanud kohti. Mälk viib meid oma teosega Saaremaa kalurikülla. Mälk ise oli sündinud Saaremaal Lümanda vallas Koovi külas Vähiku talus. Selles külas tegeleti aktiivselt kalastamisega. Augusti isa, Toomas Mälk, oli jõukamat sorti kalur. Sünnipaiga looduskaunid kohad on kandunud August Mälgu rannaromaanidesse. Hans Leberecht sündis küll Peterburis, eestlasest vabrikutöölise pojana, kuid lapsena möödusid tema

suved emapoolse vanaema juures Järvamaal Kareda vallas Koordi külas (Eesti ... 1995: 276). See tõik on jätnud jälje tema kirjandusteostesse.

Valitud teoste puhul otsustasin võrrelda nende keskkonda. Seda uurides suudan olla erapooletum ja jätta kõrvale Leberechti teosega seonduva ajaloo, teadmise, et tegemist on stalinismi propageeriva teosega. Bakalaureusetöö esimeses pooles keskendun maja ruumipoeetikale. Toetun Gaston Bachelardi teosele „Ruumipoeetika“. Teoses vaatleb autor luuleteksti kujundeid fenomenoloogiliselt – ta uurib poeetilise kujundi fenomeni ajal, mil kujund kerkib teadvusesse kui inimese südame, hinge, olemuse otsene saadus, tabatuna oma aktuaalsuses (Bachelard 1999: 11). „Ruumipoeetika“ esimeses viies peatükis arutleb Bachelard üksikasjalikult selliste mõistete üle nagu maja, kelder, pööning, sahtlid, kirstud jaapid. Samu mõisteid vaatlen ka antud bakalaureusetöö esimeses peatükis. Neid kõiki mõisteid võiks liigitada õnne ruumideks. Nad on veidi salapärased, sageli poeet ei tahagi neid lugejale üdini avada. Õnneks ei ole seda alati vajagi, sest fenomenoloogiline lugeja leiab loetavast kirjatööst iseenda õnneruumi (lugeja läheb loetud teksti nii sisse, et kirjaniku „tuba lugedes“ hakkab ta nägema iseenda tuba). Kuigi Bachelardi uuring on väga metafoorne, võimaldab ta ikkagi ka antud bakalaureusetöös võrreldavaid teoseid (olguigi, et tegemist ei ole luuleteostega) sügavuti uurida. Bachelard väidab, et fenomenoloog tunneb ennast uuritavast tekstist nii puudutatuna, nagu ta oleks võinud ise selle teose kirjutada, kirjanduskriitik seda ei suuda, ta on alati karm lugeja (Bachelard 1999: 19). Ehk annab selline vaatlus võimaluse näha Mälgu ja Leberechti teoseid uues valguses.

Bakalaureusetöö teises pooles jõuan maja metafoori juurest konkreetsete esemeteni. Samuti vaatlen majast välja poole jäävat ruumipoeetikat. Nii jagunebki peatükk kaheks. Alustan konkreetsete detailide ja esemete võrdlemisega (muusikariistad, voodi, alkohol, traktor ja paat) ning jõuan laiemate mõisteteni (maa- ja linnaelu kujutamine, loodus ning rahvapärase keele kasutamine). Tegemist on detailidega, mis loovad kirjutiste õhkkonnas osa, millest on raske mööda vaadata. Ka siin toetun Gaston Bachelardi metafoorsele „Ruumipoeetikale“. Bachelardi teose viimastes peatükkides kirjeldab autor miniatuuride olemust ning selgitab muu hulgas selliseid mõisteid nagu eremiidi hurtsik ja „sõna vägi“. Nende mõistete abil vaatlen ka Mälgu ja Leberechti teoseid.

1. Maja

Erilise tähtsuse Gaston Bachelardi teorias omandab maja mõiste. Ta nimetab seda inimese, poeedi, turvalisuse hälliks. Kuna enne laia maailma minemist on maja Bachelardi silmis maailma keskpunktiks, otsustasin antud teoste puhul uurimist alustada just hällist – majast. Gaston Bachelard kirjutab, et niipea, kui inimene on leidnud endale mingisuguse ulualuse, muudab ta selle oma pelgupaigaks, uneledes seal endisest majast. Nii kannab uneleja varasema hea kogemuse ka uude majja. Isegi, kui me oma uneluses (alateadvuses) ei suuda kujutleda täpset maja, pööningut või muud ruumi, omab tähtsust vaid see, et oleme armastanud üht pööningut, maja, tuba. Kõikidel ulualustel (isegi kui nad ei ole uhked lossid, vaid kõigest väikesed hurtsikud), kõikidel pelgupaikadel, kõikidel tubadel on unelust soodustavad omadused, uneluste kaudu tuleb minevik meiega elama uude majja. Selles uues majas elab meie alateadvus väga õnnelikult, kuna ta on majutatud oma õnne ruumi. (Bachelard 1999: 11 - 47)

Bachelard kirjeldab ka maja vertikaalse olemise printsiipi: keldri ja pööningu polaarsust, kus katuse ratsionaalsus vastandatakse keldri irratsionaalsusele (Bachelard 1999: 55). Peale Bachelardi on vertikaalsust teoste ruumis kirjeldanud ka Juri Lotman. Tema puhul on „ülal“ kauguse (näiteks taeva), aga ka kultuuri ja teadvuse sünonüümiks, „all“ on lähedase (maa), loomaliku, mitteloomingulise alge sünonüümiks (Lotman 2006: 371 – 377). Vertikaalsust Mälgu ja Leberechti teoste ruumis vaatlen neid kaht mõtet ühendades. Bachelardi maja esimene korrus on inimese pelgupaik ja varjupaik, tal on seal soe ja hea. Keldris saab inimene end samuti varjata, kuid see on pigem negatiivse alatooniga, seal võivad toimuda tumedad sepitsused (Bachelard 1999: 60). Mälgu ja Leberechti teoste süngemaid soppes uurides, saan teada, kus asuvad nendes teostes keldrid ning milles väljendub ülevus, puhtus – pööningu soojusesse varjumine. „Sest meie maja on meie maailmanurk. Nagu on sageli öeldud – see on meie esmauniversum. See on tõeline kosmos. Kosmos sõna otseses mõttes“ (Bachelard 1999: 40). Oma esimese maja järgi hakkame hindama oma järgmisi elupaiku. Me näeme seda maja unes ja me uneleme temast (unelemine ei ole unistamine, unelemise juurde kuulub

lisaks teadlikule ka alateadlik unistamine). Tihti kannab poeet uneletud maja kontuurid ka oma teosesse ning kui see maja on veidi keerulisem, kuuluvad selle konstruktsiooni lisaks esimesele korrusele ka pööning ning kelder. Maja, mis on meie kosmoseks, asub „ülal“, see tähendab (vaadates maja vertikaalset olemist), et ta koondab endasse õilsa ning hea.

Kuna maja metafoor võib olla ka Leberechti teoses „Valgus Koordis“ ning Mälgu „Taeva palge all“ teose vundamendiks, alustan nende teoste ruumipoeetika uurimist just majast.

1.1. Maja kui vertikaalne olemine

„Ülal, katuse lähedal on kõik mõtted selged. .. mis puutub keldrisse, siis võib sellele kahtlemata leida igasuguseid kasulikke funktsioone. Aga eelkõige on see maja pime olemine, olemine, mis on osa maa-alustest jõududest“ (Bachelard 1999: 55). Ei Mälk ega Leberecht ole oma teoses otseselt kirjeldanud keldrit või pööningut. Sissejuhatuses sai aga juba mainitud, et Bachelardi „Ruumipoeetika“ näol on tegemist metafoorse teosega. Liites Bachelardi vertikaalse ruumi metafoorile Juri Lotmani vertikaalsuse teooria selgub, et „ülamaailma“ jäävad kultuur ning teadvus, „allilma“ moodustavad loomalik ja mitteloominguline alge (Lotman: 2006: 377). Nooruses tundis Mälk huvi erinevate usundite vastu, ta luges mitmeid kordi Piiblit, tutvus hinduismi ja Ramakrišna õpetusega. Religioossuse on autor teosesse „Taeva palge all“ sisse toonud Tooni tegelaskuju kasutades. „Põhjuseks on üldkirikust lahknevate liikumiste märkimisväärne levik tolleaegsel Saaremaal“ (Vinkel1993: 57). Mälk on mitmel korral võrrelnud neidu inglisa ning sellel on ka oma kindel põhjus. Tooni räägib Kustasele taevast, kuhu oodatakse kõiki. Ta jutustab ka sellest, et Jumala juurde ei vii ainult üks tee. Patusel inimesel on võimalik leida oma tee Jumalani. Raamatu esimeses pooles peidab Kustas endas justkui loomalikku (allilma) alget, ta on nagu nädalane kassipoeg, kel pole veel silmi ja kes usub ainult seda, mida silmaga näha ning kätega tunda saab (Mälk 2009: 212 – 213). Ajapikku hakkab Kustas Toonit mõistma ning endalegi märkamatuks mängib oma bajaanil Tooni vaimulikke viise, ta hakkab jõudma rajale või trepile, mis

viib mehe kõrgusse. Toimub Kustase hingeline vabanemine. Tunnistab ju Kustas ise Toonile, et ta on oma tee leidnud ning ei soovi enam kusagile mujale minna (Mälk 2009: 289).

Mingil määral võib „Valgus Koordis“ Pauli ja Aino maja pidada metafoorseks pööninguks. See üritab viia lugeja helgesse, hubasesse ruumi, luues mingisuguse kõrgema heaolu tunde. Kure talu pööninguks pidamine on Leberechti jaoks aga liiga lihtne lahendus. Mõneti võib „Valgus Koordis“ võtmeisikuks pidada Pauli asemel ka partorg Muulit. Tema tööruumidesse sisenemiseks on vaja minna treppe pidi üles: „Tõusnud mööda kitsast treppi üles mansardkorrale, koputas Paul uksele ja astus väikesesse hästi soojaks köetud tuppa“ (Leberecht 1963: 64). Bachelard aga kirjutab: „Keldritreppi mööda minnakse alati alla. .. Tuppa viivat treppi mööda käiakse nii üles kui alla. .. Ja lõpuks pööningutrepp, mis on järsem ja konarlikum; seda mööda minnakse alati üles“ (Bachelard 1999: 64). Tundub, et just Muuli kitsas trepp on antud teose pööningutrepp ja tänu sellele trepile saab Paul minna ainult üles. See aga tähendab, et teose pööning asub hoopis partorg Muuli kabinetis. „Paljud asjad kõnelesid sellest, et parteiorganisaator siin oma töökabinetis ka elab. Nurgas seisis rihmaga kokkutõmmatud kohver. Muuli väike raamatukogu riiul meenutas Paulile pataljoni parteiorganisaatorite väliraamatukogusid“ (Leberecht 1963: 64). Parteiorganisaatori toa kirjeldusest võib välja lugeda, et tegemist on vaimse inimesega, kes kitsast eluolust olenemata armastab oma vaimu toita raamatutega. Muuli on tegelane, kes ühendab omavahel kõiki teisi tegelasi, tema on teose keskpunkt. Muuli ausameelsus, kindlameelsus, headus ja lihtne talupojalik hing aitavad leida tema kandi inimestel tee kolhoosi poole. Muuli ja tema korter on teejuhiks taevastele teedele.

Selleks, et aru saada pööningu ülevusest, on vaja ikkagi ära käia ka „all“ pimeduses. „Taeva palge all“ keldriks on Hüdjape saun: „Kerget, veel jõululaupäeva tugevast kütmisest pärit soojust uhkas neile sealt vastu. Üks toober kolises jalge ees. Väike aken kusagil tagaseinas pidi vist olema nii tahmane, et seda polnud märgatagi. Nende ümber oli vaikne ja silmitult pime“ (Mälk 2009: 93 – 94). Autor vastandab siin valguseküllast päeva pilkasele ööle, mis tähistab loomalikkust, elu „alumist“ osa. Ehkki mõnel silmapilgul tundub öö varjul Hilde embusesse langemine pääsemisena, jääb see pahelisuus Kustast siiski painama nagu kirbudki, mis ta jahedast Hüdjape saunast endale

peale oli korjanud. Kustas arvab, et ta on jõudnud siin enda „õnne ruumi“, kuid tegelikult peab ta selles tundes pettuma.

„Valgus Koordis“ puhul seostub keldriga kindlasti Mihkel Koor. Tema puhul tulevad ilmsiks vaimupimedus ja ahnus: „Ühte ta [Vao] igatahes mõistis ja mõistma hakates ei saanud jätta imestamata väimehe osavust. Too [Koor] vähendas oma maad ligi veerandiku võrra, vabanedes kõige halvemast maast ja ühes sellega ka kõrgeenenud maksust“ (Leberecht 1963: 72). Oma endise teenija Roosi suhtes ei näita Koor üles mingisugust lugupidamist. Austust ei jätku tal isegi oma riigi vastu. Kui saabub aeg riiginorm täita ja oma osa saagist linna viia, arvab isegi sulil Juhan Känd, et Koor on pooled oma kotid tee peal ära kaotanud (Leberecht 1963: 143). Koori põhimõte on aga lasta viljal enne pigem ära mädaneda, kui viia seda riigile. Nii matabki ta auku üle üheteistkümmne tonni teravilja, et ei peaks riigile andma sellest kohustuslikku kolme tonni. Olukord on naeruväärne, sest isegi küla vaeseim elanik Tilde- Tädi oli nõus andma vilja üle normi (Leberecht 1963: 153). Leberecht on Koori nimetanud ka hundiks – küla kõige vihatumaks kiskjaks, kes ei karda välja näidata oma loomalikkust ja metsikust. See on ilmselge vihje Koorist kui keldrisse varjuvast salasepitsusi pidavast loomast. Öises keldris varjavad ennast ka metsavennad – „hirmsad põlastusväärased inimesed, sakslaste käsilased, kes Saksa okupatsiooni ajal määrisid oma käed vennaverega ja nüüd karistust kartes redutavad üksikuina metsas nagu hundid“ (Leberecht 1963:124). Nad üritavad keldri pimedusse kiskuda ka teisi, pannes Pauli ja Aino vilja põlema ning jättes nad saagist ilma. Kuid sellest kurjast leegist saab hoopis päästev tuluke metsas. Seda valgust näevad ümberringi elavate talude inimesed ning nad tulevad kõik koos Kure tallu appi. Sellest saab alguse ka Johannes Vao ja Paul Runge suhete paranemine.

1.2. Maja väljastpoolt

Kas Leberecht ja Mälk on suutnud oma teostes kirjeldatavate majadega tekitada lugejas kodu tunde? Pealiskaudsel lugemisel võib isegi tunduda, et kodu tunne väljendub selgemini Lebrechtil, sest „Valgus Koordis“ puhul teevad Paul Runge ja Aino Vao kodu

puudumisest justkui suurema probleemi kui seda teeb Tuisu Kustas. Pealegi kirjeldab Leberecht metsaveertes seisvaid talusid nagu ta ise arvab – Pätsi-aegseil jõulupostkaartidel: „sinav unine öö tumedate kuuskede vastu surutud talumajade lumiste katuste kohal, tuled akendes paistavad hubaselt ning rahulikult, kitsad lumised teed viivad taludeni“ (Leberecht 1963: 80). Paul Runge tuleb kodukohta tagasi, et saada siin maad ja üles ehitada oma talu. Pauli ja Aino maja ei kirjeldata aga sugugi nii ülevate sõnadega, kui suvalisi maju teeveerel. Pigem vastupidi: elutud palkseinad; lage maa, kõigile tuultele avatud; madal nagu saun; poolavatud suitsunud uks. Ka lauta näidatakse halvas seisukorras, seal lõhnab mädanenud heinte ja hallituse järele. Isegi viimne kui raas sõnnikut on sealt ära veetud (Leberecht 1963: 78). Ilmselt soovib autor näidata, et isiklikust vaatepunktist on ka näotu maja kaunis. Arvab ka ju Pauli armsam Aino, et oma õnne pärast on ta valmis tegema kui tahes ränka tööd: „Kas see on siis mõni töö, mida ta praegu teeb? Ta kahetses alati, et ei saa metsas koos mehega saagida palke nende tulevase maja jaoks“ (Leberecht 1963: 90 – 91). Samal ajal jääb õhku tunne, et Leberechti kirjeldustes jääb midagi alati puudu. Bachelard kirjeldab seda nii: „Kuna tagasihoidlikust eluasemest pole suurt midagi rääkida, ei viibi nad seal kuigi pikalt. Nad kirjeldavad tagasihoidlikku eluaset väljastpoolt, hoomamata tema ürglihtsust...“ (Bachelard 1999: 40). Võib-olla on viga selles, et Hans Leberecht oli vabrikandi, mitte talupoja poeg. Nii ei hoomagi Leberecht Pauli ja Aino maja ürglihtsust. Ehk uneleb Leberecht hoopis teistsugustest majadest ja sellepärast viibki trepp tema teoses hoopis partorg Muuli kitsukesse korterisse, mitte Pauli ja Aino Kure tallu.

Tuisu Kustase jaoks on ehitamise töö ära teinud eelnevad põlvned (nii ema-isa kodus kui ka Vörke talus) ning ta ei pea kodu loomiseks otseselt higi ja pisaraid valama. Kustase isatalu ei ole nii halvas seisus kui oli Pauli ja Aino saun, kuid ka selle majaga oli aeg oma töö teinud. Raamatu esimeses pooles ei tundu kodus elamine Kustase jaoks isegi mitte esmatähtis. Ta on valmis kodust lahkuma, et aga suudaks mõtetest välja kangutada pika-aegse armsama – Hilde. Kustas tunneb end lapsepõlvkodus viienda rattana, kuna mõlemad vennad (Kaarel ja Lui) elavad seal juba oma peredega sees. Siiski on teost lugedes aru saada, et see maja on autori uneluste maja. „Kodu on August Mälgule jätnud erilise kindluse ja püsivuse tunde. Ta seletab seda sealse elu põlisusega, loendamatu sugupõlvde järjepidevusega, nende tööga“ (Vinkel 1993: 7). Kuigi Mälk

on ise öelnud, et tema rannatriloogiast ei tasu otsida täpseid autobiograafilisi andmeid tema enda eluolu kohta, on mõningaid sarnasusi Tuisu Kustase ja August Mälgu elus siiski märgata. Kui Mälkudele kuulunud Vähiku talu võis pidada külas üheks uhkemaks, võib seda öelda ka Tuisu talu kohta. Kuigi Tuisu Jüri ei olnud ütle mata rikas, oli ta olnud siiski „Maia“ kapten ning see lisas nende perele autoriteeti. August Mälgu isa Toomast on nimetatud autoriteetseks ja õiglaseks inimeseks, kes võttis ka võõra inimese mure omaks ning pakkus neile alati abi. Ta oli rahulik ja tasakaalukas, suure lugemusega ning kõva piibumees (Vinkel 1993: 15 – 16). Kõik need omadused on võimalik üle kanda ka Tuisu Jürile.

Mälgu teosest võib veel aga välja lugeda hoopis seda, et Mälk uneleb lisaks Tuisu majale ka hoopis teisest majast – sellisest kus on võimalik tõmbuda kerra oma nurgas, olemata teistel pidevalt ees. Selline on hoopis naabrite talu, Vörke, millest saab Kustasele tema pelgupaik. Kui raamatu sündmuseid mõttes tagasi kerida, saab arusaadavaks, et muud moodi see olla ei saakski. Kustas oli Vörke Villemiga tema viimastel hetkedel, nad olid head sõbrad. Vörke Peeter ja Leena suhtusid Tuisu perre suure austusega, nad nägid Kustase ões Jutas oma pojale kaasat. Nüüd tuleb neile Tuisu talust minia asemel uue peremees, kes viib talus elu edasi. Villemil olid olnud talu osas suured plaanid. Kustas on tugev ja elujõuline mees, ta ei jää nende plaanide elluviimisel hätta.

1.3. Maja interjäär

Kui vaadata seda, kuidas Mälk on kodu sisemust läbi Kustase pilgu kirjeldanud, hakkab lugeja paremini mõistma, kumma autori teos soodustab lugejas rohkem pelgupaigaunelusi. „Et tuua esile intiimsusväärtusi, on paradoksaalset vaja viia lugeja seisundisse, kus ta katkestab lugemise. Just hetkel, mil lugeja silmad lahkuvad raamatult, võib mälestus minu toast saada talle oneirismi läveks. .. Aga intiimsusväärtused on nii imamisvõimelised, et lugeja ei loe teie tuba: ta näeb enda oma“ (Bachelard 1999: 51). Ehkki kummagi autori puhul ei anna kirjelduse kaudu just millimeetri täpsusega paika panna ruumi mõõtkava, näeb lugeja raamatult silmi tõstes

oma tuba pigem Mälgu kui Leberechti teoses. Mälgu puhul ei olegi esmatähtis üksikasjalik ruumi kirjeldus vaid emotsioon, mida see kirjeldus tekitab: „Kustas aga vaatas toas ringi. .. Vaatas vanu ukseid, mis viisid külgkambritesse ja kus käepidemete kohal kollendasid kulunud puu süüid. Vaatas otsakambri poole, mille avatud uksest paistsid aknaeesriided. Neid polnud siis, kui läks. .. ja vaatas valgele ahjule, siis korstna jalale, mis oli allalangenud niiskusest vöödilise, ning siis jäi pilk ahju taha nurka. Seal oli koera magamispaik. .. Kuid nüüd polnud teda õues ega toas“ (Mälk 2009: 17). Mälk kirjeldab väikeseid detaile, mida kõrvaltvaataja võib-olla tähele ei panekski, kuid oma kodus olijale on asjad täpselt teada ning fenomenoloogiline lugeja tunneb, et ka tema on oma toas neid pisiasju tähele pannud.

Leberechti keelekasutus on liiga tavapärane ja etteaimatav, nagu arvab ka Maie Kalda: „Tema algselt vene keeles kirjutatud „Valgus Koordis“ (1949) viskab esimesest leheküljest peale näkku trafaretseid epiteete ja rohmat auditivsus. .. Sel alal on karuteeneid küll ka tõlkijatel. .. Peamine viga on siiski autoris“ (Kalda 2000: 359). „Isegi maitsekalt heleda papiga üle löödud seinad ja lagi näitasid jonnakalt ja veendunult avarduvat seda kunagi kitsast ja suitsunud urgast“ (Leberecht 1963: 95). Leberecht üritab romaanis realistlikult välja tuua kodu olemust, kuid tal puudub selle kirjeldamiseks oskus. Puudu jääb ka emotsioonist, mida Mälk suudab esile kutsuda. Võimust võtab pigem teadmatus talurahva tegelikust eluolust, millest annab näiteks aimu Leelo Tunгла autobiograafia „Samet ja saepuru“: „... kangesti eluvõõra romaani oli kirjutatud, pealkirjaks oli „Valgus Koordis. .. Mu noorem õde oli ostnud, lugesin siit-sealt, no sihuke padupunane värk! Kolhoosikord tõi Eestisse jõukuse, no see ajab ju kanad ka naerma! Aga ju ta pole meie eluga kursis: räägitakse, et ta kirjutab vene keeles, pidi olema Venemaa eestlane“ (Tungal 2009: 29).

„Minevikus võis ärklikorrus tunduda liiga kitsas, talvel külm, suvel palav. Aga nüüd, uneluse abil taasleitud mälestuses on ärklikorrus – jumal teab millise sünkretismi mõjul – ühteage väike ja suur, soe ja jahe ning alati lohutav“ (Bachelard 1999: 46). Kuna Hans Leberecht ei ole ise lapsepõlves tegelikult Eestis elanud vaid siin ainult suviti vanaema külasthanud, ei saagi temalt oodata, et tema hubase toa kujutelm kattuks eesti lugejaga omaga. Pärast naasmist Teisest maailmasõjast jäi Leberecht Eestisse elama ning „aastatepikkune (1945 – 1951) rahutu ajakirjanikutöö andis palju silmaringi

avardamiseks ja sotsialismi ehitava Eesti tundmaõppimiseks (Eesti ... 1987: 298). Siiski tundub tal puudu jäävat kogemusest eesti talus elamisest. „Tsementpõrandale, mida raskete talupojasaabaste rautatud tallad olid tublisti kriimustanud, läigatas Liina vett ja nühkis siis põranda kähku kuivaks“ (Leberecht 1963: 29). See lihtsalt ei tekita lugejas tunnet, et raamatult silmi tõstes tuleks silme ette iseenda kodu. Pigem jääb naha vahele külmus ja jahedus. Siin aitab ilmselt kaasa ka teadmine, et tegelikult suhtus Leberecht ju talupoegadesse kui mitte vastikusega, siis ikkagi üleolekuga: „Kollase kaabuga mehel [Leberechtil] oli enne jutu jätkamist väheke tegemist: ta võttis pintsakutaskust lapiku roheline pudeli ja kallas sellest tubli sortsu suurele ruudulisele taskurätile. Onu Arturil vajus suu lahti kui mees hakkas rätikuga ükshaaval oma parema käe sõrmi hõõruma“ (Tungal 2009: 28). Kui „Valgus Koordis“ autoril ei kõlba isegi talumeestega kätt tervituseks suruda, siis kui suured võivad olla ta teadmised nende eluolust?

1.3.1. Kapid, laekad ja riulid

„Ainult vaene inimene võib panna kappi suvalisi esemeid. Panna ükskõik mida, ükskõik kuidas, ükskõik kuhu, see annab tunnistust elutsemisfunktsiooni erakordsest nõrkusest. Kapp on korra keskus, mis kaitseb kogu maja üleüldise korratuse eest. Seal valitseb kord, või pigem kehtib seal korra valitsus“ (Bachelard 1999: 130). Kapi sellist definitsiooni lugedes nimetaksin „Taeva palge all“ kapiks Tuisu Jüri kambrit. „See nõudis Kustaseltki julgust minna isa kambrisse, sest lapsepõlve kartlikkus selle paiga vastu oli alles veres ja isa tõsine pilk ei olnud sugugi mõjuta“ (Mälk 2009: 57). Tegemist on kambriga, milles valitseb distsipliin ja kord. Isa teeb seal tööd ja sinna ei ole õieti kellelgi teisel asja. Bachelard leiab, et kapil (nagu ka laekal) on saladuste hoidmise tarve. „Aga tõeline kapp ei ole igapäevane mööbliese. Teda ei avata iga päev“ (Bachelard 1999: 131). Kustase jaoks ongi isa töökamber ruum, mille avamiseks peab tegemist olema millegi suuremaga kui lihtsalt uudishimuga. See on ruum, mis äratav aukartust ning ruum, mis oma korrastatuses annab alati vastuseid. Seal istub Tuisu Jüri ning korrastab oma mõtteid, teeb rehkendusi, et täita unistus uuest laevast. Tema perekond jääb teisele poole ust, kus tegeletakse igapäevaste olmeprobleemidega. Probleemidega, mida pere suudab ilma isata lahendada, pole mõtet kambri riuleid segi

paiskama minna. Isa kamber tähistab lisaks kapi funktsioonile veel ka laeka otstarvet: „See tislari meisterdatud keeruline mööbliese on ärgas tunnistaja saladuste tarbest, peidupaiga intelligentsusest“ ning Bachelard uneleb hästi sulguvast laeka kaanest, sest me kõik soovime, et elus avaneksid ja sulguksid ukсед nagu õlitatult (Bachelard 1999: 133 – 135). Mälk avab ka Tuisu Jüri kambri kaant. Sel hetkel saavad kokku argipäeva tavalisus ja saladuslikkus. Kui Kustas läheb isaga rääkima Luist ja Toonist, ei ole ju veel teada, kuidas olukord laheneb. Kuid isa on rahulik ja mõistlik. Nii nagu tema kambri valitseb kord, on see ka tema põhimõtetes. Jüri soosib Tooni tulekut perekonda ning peab seda isegi kohustuslikuks, kuna neiu on lapseootel.

Leberecht aga pigem väldib kapi kujundit ning eelistab maailmale näidata riuleid. Riulitel ei ole ees uksi, mis maailma eest midagi varjaksid. Sellepärast saabki Aino oma ühetoalisse majja köögiriuli, mitte aga köögikapi. See oleks justkui kinnitus Nõukogude Liidule, et minul, Hans Leberechtil või Paulil või Ainol, ei ole midagi varjata. „Mõnikord torises ta [Uustalu] Pauli kallal, vaatles silma pilukil hoides karedat lauatiikki, meisterdas siis veidi aega selle kallal hõövli ja peitliga ning laud muutus aknaliistuks või kauniks köögiriuliks Aino jaoks“ (Leberecht 1963: 88). „Valgus Koordis“ alguses väärtustab Paul individuaalset tegutsemist, ta usub enda jõusse, kuna Suur Isamaasõda on teda karastanud. Tal ei ole oma riulitel teiste eest küll midagi varjata, kuid ta ei soovi ka, et keegi teine tema riulite juurde toimetama tuleks. Privaatsus on tema jaoks tähtis: „Igal talul olgu piiripeenrad nagu elul on oma piir“ (Leberecht 1963: 104). Uut ja „õiget“ suunda näitavad talle varakult ette Maasalu, Taaksalu ja Semidor, kes juba mingis mõttes tegutsevad ühismajandina. Vana kõnekäändu muutes võiks isegi öelda, et neil ei ole mitte „leivad ühes kapis“ vaid „leivad ühel riulil“. Alles hiljem laseb Paul oma „ruumi“ sisse ka teised ning ütleb sõna sekka poliitikas, kuna Muuli teeb talle pakkumise hakata külavolinikuks. Nüüd seisab Runge selja taga külanõukogu, vald, maakond, vabariik ja lõpuks kogu riik (Leberecht 1963: 128).

„Laekas on unustamatud asjad, unustamatud meile, aga unustamatud ka neile, kellele me oma aardeid jagame“ (Bachelard 1999: 137). Kuna Mälk tugineb kirjutamisel oma mälestustele, kogemusele ja tegelikule reaalsusele, Leberecht aga tugineb kommunistlikule „reaalsusele“, siis Mälgu unustamatuid aardeid on lugeja nõus kahel

käel vastu võtma. Ka Leberechti riulitel on unustamatud asjad, kuid ardeks neid vaevalt keegi, et peab.

1.4. Pesa ja teokarp

„Juba puu ise on linnule peidupaik. Thoreau jutustab meile roherähnist, kes pidas tervet puud oma koduks. Ta võrdleb seda peremehetunnet perekonna rõõmuga, kes naaseb kaua aega tühjana seisnud majja“ (Bachelard 1999: 151). Ka Paul ja Aino tulevad elama tühjana seisnud sauna, mis saab peagi nende soojaks ja hubaseks pesaks. „Maja-pesa ei ole kunagi noor. .. Me tuleme sinna tagasi, uneleme, tuleme sinna tagasi, nagu lind tuleb tagasi pessa või lambatall lauta“ (Bachelard 1999: 154). Ka Aino ja Pauli kodu võib pidada just selliseks pesaks. Runge tuleb oma kodukanti tagasi, et üles ehitada siin oma elamine. Esialgu ei olnud isegi nende talu juurde viivat teed – nende pesa oli hästi peidetud uudistavate silmade eest (ehkki Johannes Vaole, Aino isale, ei jäänud ikkagi märkamatuks armastajate salajane pesa). Noored leiavad aga, et on leidnud endale ideaalse paiga, isegi kui veel ei vii sinna ühtki teed: „Kas siis linnule on tarvis teed, et leida oma pesa?“ (Leberecht 1963: 78). Ometi tundsid noored oma vanast ja räsitud maja-pesast rõõmu, sest nad olid sellest kohast unelenud ja nad kujutasid ette, kuidas hakkab toimima tulevane elu selles majas. „Tööriist, mis annab pesale seestpoolt ümmarguse vormi, pole midagi muud kui linnu keha“ ning pesa saab polsterdatud täpselt linnu enda mõõtude järgi (Bachelard 1999: 156 – 157). Maja ehitamiseks vajalikke puid käis Paul ise metsas talv läbi tegemas. Ehituspalkide kohalevedamiseks tuli korraldada talgud, kuid maja ennast hakkas üles ehitama Paul üksi: „Kuid mitte vähem rõõmustav pole tagasitulek kodukohta, kui te sõidate seda maja püstitama – ehitama teda algusest peale, alates esimesest trepiastmest kuni viimase korstnakivini“ (Leberecht 1963: 46). Nii nagu teevad seda linnud, sai Paul ehitada maja täpselt enda valitud mõõtude järgi. See, kuidas Leberecht kujutab rõõmu koju saabumise üle, rahu ja õnnetunnet elamisest nii selle raskustes kui ka õnnestumistes on just see, mis teeb teda mälgulikuks. Mälgu ja Leberechti pesa otsimise ja leidmise teekond on sarnane. Ka

talupoeg/lugeja suudab ennast panna Pauli ja Aino asemele, sest ka tema unistab oma viljapõldudest ning rahulikust elust enda maja kaitsvate seinte taga elades.

Koju tulles lootis Kustas leida eest pesa, milles on piisavalt ruumi ka tema jaoks, kuid noormees pidi pettuma. „...Kustas vaikis. Tal polnud pesa, polnud oma küljealust ega paika, kui tahakski enda ümber hakata midagi seadma, kohendama või korraldama!“ (Mälk 2009: 99). Mees oli küll tagasi tulnud oma lapseõlvekoju, kuid see pesa oli temalt juba ära napsatud ning leida tuli midagi uut. Nagu selgub ka antud teoses: „Pesa – nagu me kohe mõistame – on ebakindel koht, kuid siiski käivitab ta meis turvalisusuneluse“ (Bachelard 1999: 158). Kustas tundis, et ta peab olema oma juurtele lähedal, sest seal on hea ning turvaline, kuid tema pesa ei pea olema ema-isa katuse all. Kuna Vörkel oli pesa tühjaks jäänud, oli Kustasel võimalus sinna elama asuda. Bachelard on väitnud, et fenomenoloogi ülesanne on üles leida poeedi algne teokarp (Bachelard 1999: 39). Pesa kaotamisega hakkab Kustas otsima uuele pesale asukohta ning selles avaldub ka teose teokarp. Teokarpe iseloomustab vaba ja aheldatud olendi dialektika, see tähendab, et karbist väljub olen, kes jääb ikkagi pooleldi karpi, ta on sinna „aheldatud“ (Bachelard 169 – 170). Nii on ka Kustasega. Ta küll lahkub kodust, kuid jääb siiski oma juurte juurde. Ta on saanud vabaks kammitsaist, mida põhjustas koosolek Veere Hildegas ning on nüüd avatud uuele suhtele armsa Tooniga.

2. Ruumi loovad detailid ja maastik

Antud peatükk ei keskendu enam majale ja maja metafoorile, vaid uurib teisi esilekerkivaid konkreetseid elemente, mis moodustavad teoste tegelaste elukeskkonna. Konkreetsetele detailidele lisaks vaatlen ka majast väljapoole jäävat laiahaardelisemat ruumipoeetikat, mille annaks kokku võtta sõnaga maastik (nii loodusmaastik kui ka keeleline maastik). Kuigi Gaston Bachelard on teoses „Ruumipoeetika“ pühendanud suure osa just maja mõistele, on tema metafoorset lähenemist kasutades võimalik vaadata Mälgu ja Leberechti teostes ka seda, mis otseselt maja ei puuduta.

Mälk ja Leberecht on autorid, kes mõlemad mõistavad, et rohkem ei ole alati parem. Nii on nad täitnud Tuisu talu ja Kure talu oluliste esemetega, mis ei ole küll uhked, kuid loovad emotsionaalseid väärtusi. Neid detaile võiks nimetada isegi miniatuurideks. Bachelard nimetab miniatuurideks objekte, mida on kirjanduslike vahenditega väga kerge kahandada kuid just läbi selle kahandamise võivad neist saada teose suuruse pelgupaigad (Bachelard 1999: 221 – 229). Just selliseid esemeid ma teise peatüki esimeses pooles vaatlen. Esmapilgul ei pruugi nad omada väga suurt tähtsust, kuid kirjatöösse süvenenud lugeja mõistab nende esemete sära.

„Ruumipoeetika“ peatükis „Intiimne mõõtmatust“ teeb Bachelard juttu olemise kasvamisest, ning adjektiividest, mis lisavad muljetele suurust (Bachelard 1999: 276 – 277). Sellest aspektist vaadatuna võib August Mälku kindlasti pidada suureks adjektiivimeistriks, eriti looduskirjelduste puhul. Aarne Vinkel on välja toonud, et mõnikord mõjub Mälk aga ka ülemäära pingutatuna, kuna ta kasutab liialt efektitaotluslikke kujundeid (Vinkel 1993: 51). Leberechti ruumipoeetika tundub jäävat kinni üldtuntud ja iganenud adjektiividesse. Sarnasuseks Mälgu ja Leberechti puhul on teoste keskne tegevuspaik. Bachelardi mõistet kasutades nimetaksin nende tegevuskohti eremiidi hurtsikuks. „Erimiidi hurtsik on lihtsate joontega gravüür! .. Hurtsikust saab kohe tsentraliseeritud üksildus. Legendide maal ei ole naabermaju. .. Hurtsik ei saa võtta vastu mingit „selle maailma varandust“. Temas on vaesuse õnnelik intensiivsus.

Eremiidi hurtsik on vaesuse auhiilgus“ (Bachelard 1999: 70 – 71). Kuigi Kustas ja Paul elavad kohati üsnagi viletsates oludes, saab just see nende hiilguseks.

2.1. Konkreetsed ruumi loovad detailid

Esemete kaudu näitavad Mälk ja Leberecht erinevaid traditsioone ja suhtumisest kodususse. Nad väärtustavad mõneti küll erinevaid esemeid, paiku ja kohti, kuid välja tulevad ka mitmed sarnasused. Analoogseks on mõlema autori puhul kodutunde loomisel soojuse kujutamine. „Neil põles suur pühadelamp laes laua kohal ja tuba ning uuesti lubjatud ahi olid nii valged. Soojust oli palju ning hubasust, õndsust, rahu ja vaikust...“ (Mälk 2009: 84). Bachelard peab akna taga asuvat lampi maja silmaks. „Oma valguse kaudu maja näeb, peab valvet, ootab. .. Ainuüksi oma valguse tõttu on maja inimlik. Ta näeb nagu inimene. Ta on öösse vaatav silm“ (Bachelard 1999: 73). Tundub, et valgus on Mälgu teoses üldse väga tähtis element: selleks, et merehädalised leiaksid jälle tee kodu poole, süüdatakse rannas suuri lõkkeid; igal aastal süütab Tuisu Jüri kuusel küünlad, mille põlemise kestuse kaudu ennustavad lapsed tulevase elu pikkust. Leberechti puhul jääb silma, rohkem just soojuse, sooja kolde olemasolu: inimene on õnnelik, kui tal on olemas soe ase ning mõnusalt aurav toit. „Kõik – Paul kui külaline ees – hakkasid minema Maasalu poolele, kus puhtal laudlinal auras suur vaagnatäis lambaliha, mida ümbritsesid keedetud kartulid, kaalikad ja kapsad“ (Leberecht 1963: 55). Parteiorganisaator Muuli, kelle töötuba sai 1.1 peatükis nimetatud lausa teose põõninguks, oli väga soojaks köetud. Isegi loomadel ühismajandis oli olemas ruumikas ja soe laut (Leberecht 1963: 212). Kuna Mälk kirjeldab Tuisu talumaja justkui elusolendina (oma öösse vaatava silmaga), kes elutseb ja hingab koos meiega, jääb Leberechti loodud Koordi elaniku koda oma kutsuvate kuumade roogade ja soojade tubadega Tuisu talule siiski alla.

2.1.1. Bajaan, laul, muusika

Üheks keskseks elemendiks Mälgu teoses on Kustase pill – bajaan. See pill ei ole romaani sisse toodud sugugi mitte juhuslikult. Pillilembusele romaanis on kindlasti

kaasa aidanud Augusti isa Toomas. Toomas Mälgu kohta on öeldud, et ta laulis hästi ning neil oli kodus olemas harmoonium (Vinkel 1993: 15 – 16). Ilmselt õppis August Mälk just selle instrumendi kaudu pillide hingeelu. Kogu Kustase elu ja tundeid saab vaadelda bajaani kaudu. Sageli juhtub nii, et kui Kustas on õnnelik mängib ta bajaani. Kui tuju on halb, meenub Kustasele jällegi bajaan. Bachelard rõhutab „Ruumipoeetikas“ mitmel korral, et uneleja jaoks on oluline tunda igavust ja üksildust. Seda aga sugugi mitte negatiivses tähenduses, nagu inimesed on harjunud arvama. „Niisiis, oma nurga sügavuses meenutab uneleja kõiki asju, mis samastuvad üksildusega, asju, mis on mälestused üksildusest ...“ (Bachelard 1999: 210). Bajaan on Kustase jaoks selline ese, mille juures on tal võimalik uneleda ja näha asju, mis on tegelikult olulised. Mõnikord soovib ta bajaani isegi maha kanda ning tunneb selle toomise pärast isegi piinlikkust: „Tema voodi oli eestois seinas ääres ja pillikast peaaegu puutumatu voodi all. Ta kahetses nüüd, et oli toonud selle pilli, kui oleks vaja olnud tuua raha. Ta isegi häbenes seda nüüd“ (Mälk 2009: 69). Hea tuju korral on bajaan aga just see seltsimees, kelle poole Kustas pöördub. Bajaan on see, mis muudab küla tantsuõhtud lõbusamaks ning Kustase külas nõutud meheks. Pärast õnnetust paadiga, kui mehe käsi on lõmastatud, tuleb ta tagasi Võrkele ning avastab, et pole ammu pilli mänginud. Peas kumisevad Tooni mängitud viisid ning pill aitavad tal tuumaks muutunud sõrmi taas liikuvaks saada. „Ning ta ei märganudki ise, et see oli üks Tooni vaimulikest viisidest, mida see oli laulud otsakambris ja millele ta oli vahel mänginud eestois kaasa“ (Mälk 2009: 241). Muusikaarmastus on teoses ka üks esimestest märkidest, et Kustas ja Tooni kuuluvad kokku. Kustas mängib bajaani, Tooni kitarr, see ühendab neid. Muusikariistast saab Kustase uneluste nurk, kuhu ta teose lõpul laseb siseneda ka Toonil.

Taolisele muusikalembusele jäävad Leberechti tegelased kindlasti alla. Lauljoru saab kuulata teose alguses, kui Paul sõidab rongiga tagasi koju. Seal võtavad viisijupi üles purjutavad vagunikaaslased. Lugejas ei tekita see aga mõnusat äratundmisrõõmu elust enesest. Muusikast ei saa Leberechti teoses uneluste nurka, milles oleks hea igavleda ja mälestusi heietada. Ilmselt eelistaks igäiks kuulata pigem Tuisu Kaarli poja Heino harrast laulukest, kui vaadata purjus mehi rongis üürgamas. Leberecht on laulule, või üleüldisele vaba aja veetmisele, vähe tähelepanu pööranud. Koordi inimestel lihtsalt

ei ole aega uneleda ja mõtteid mõlgutada. See võib tuleneda ka asjaolust, et „häid vanu aegu“ Koordis lihtsalt ei eksisteeri. Näiteks jutustab Semidor Paulile sellest, kuidas vana võimu ajal Saaremaal elades, sai temast kaevumeister. Temal ja tema emal, Marial, ei olnud maad. Selle võimu ajal nad maad ei saanudki (Leberecht 1963: 107 – 108). Need, kellel Eesti Vabariigi ajal maad oli, ei olnud aga samuti kerge. „Tõsi küll, hiljem, nõukogude võimu ajal, ei olnud tarvis karta panka ega aktsiaid, kuid talu jäi ikkagi taluks – tükikeseks minevikust oma ebakindlusega homse päeva suhtes...“ (Leberecht 1963: 205). Laulujuppi kohtame uuesti aga alles teose lõpuosas. Koordi rahvas ise ei võtagi lauluviisi üles, selle toovad kaasa linlased, vabrikuist Ussisood kuivendama tulnud inimesed: „Kirendavalt, võidukalt, tõmmates endale kõigi pilgud ja nagu trotsides tohutu Ussisoo roostekarva ning halle värvitoone, lehvisid punased lipud autodel. Tuul kandis kaugusest kõrvu laulusõnu“ (Leberecht 1963: 220). Elu sisemaal nõuab nii suurt tööd, hingi ja vaeva, et Koordi elanikel ei ole ilmselt aegagi selliste ponnistuste ja kolhoosi ülesehitamise kõrvalt pilli mängida ja laule laulda.

2.1.2. Voodi

Teine ese, mis Mälgu teosest esile kerkib, kuid millele Leberecht tähelepanu ei pööra on voodi. Bachelardi arvates pärsib mugav voodi unelusi (Bachelard 1999: 213). Ilmselt ei ole pehmes voodis piisavalt igav ja ehamugav, et unelusi soodustada. Teoses „Taeva palge all“ jääb aga mulje, et Kustase voodi ei ole ikkagi küllalt mugav, sest pelgupaigaks ja unelemiste kohaks võiks tema voodit pidada küll. Tuisu talus ei ole olemine nii kitsas kui Pauli ja Aino Kure talus, kuid ka siin ei ole ruumiga priisata. Pärast kuut pikka aastat laeval, tuleb Kustas koju. Siin on ta sunnitud magama eestois. See on ühtlasi ka söögituba, kus kõikide pereliikmete teed kokku saavad. Kui Jüri noorim poeg Lui saabub „Maialt“ tagasi, jagab temagi eestuba Kustasega. Nii saavad vennad omavahel taas lähedasemaks ning isegi Lui muredele leiavad nad kahepeale lahenduse. Mälk kirjeldab Kustase silme läbi nii mitutki pimedat ööd selles voodis, mil uni ei tule: „Või kuuldus see ainult nii ja see võis olla ainult hiir seina ääres või põranda all, sest öösel on niisuguses vanas talus naginaid ja häälekesi – isegi toonesepi seinas,

kelle olemasolust päeva kestel ei ole aimugi“ (Mälk 2009: 54). Lui toob majja aga Tooni ning koos naisega kolivad nad Jutale kuulunud otsakambrisse. Kustas jääb teede ristumispaika üksi: „Ta oleks maganud kauemini, kuid ta voodi asus ju suures toas ja siin oli ju ka pere söögilaud. Ja siit läbi hakkasid hommikul kõndima isa, Kaarel, loomi talitav naispere – ühesõnaga igaüks, kes elas selles majas. Tema voodi oli siin nagu teeristidel ja ta ei saanud siin kergesti võtta hommikust seda tagasi, mida õhtuti uneajast kaotas“ (Mälk 2009: 207). Kustasele antakse märku, et midagi on valesti ja et ta ei ole õiges kohas. Unetutel öödel mõtleb Kustas elu üle sügavamalt järele, teeb uusi otsuseid ja leiab elule uue suuna. Kui kasutada Bachelardi mõistet, saab öelda, et Kustasele avaneb pragunenud lae maailm. „Kes meist poleks näinud üksikuis lakke ilmunud joontes uue kontinendi kaarti?“ (Bachelard 1999: 212). Need uued mõtted ja suunad viivad Kustase õnneliku lõpplahenduseni. Kustas kolib Vörkele, temast saab taluperemees, ta saab voodi viia oma uude kambrisse, kus ta ei ole enam kellelegi tee peal ees.

Paulil ja Ainol ei ole olemas valmis ehitatud ja sisustatud maja, kuhu sisse kolida. Nad peavad selle endale ise püstitama. Neile tuleb appi Johannes Uustalu, Pauli vana sõber ja ehitusmeister, kes aitab Kure talu (endist saunahütti) seest kõpitseda. Selle tegevuse juures ei mainita aga kordagi uute riulite ja aknaliistude kõrval sängi olemasolu. „Väikesest eeskojast avanes üks otse tuppa. See oli maja ainuke tuba“ (Leberecht 1963: 79). Kuna tegemist on maja ainukese toaga, oleks loomulik, et selle kirjeldamisel toob autor välja või vähemalt mainib mõnusat puhkamisepaika – voodit. Alles mitmed peatükid hiljem selgub, et nende majas on siiski olemas ka voodi: „Nad kavatsesid juba voodisse heita, kui kostsid sammud ja keegi lükkas riivipandud ust ning koputas seejärel.“ (Leberecht 1963: 130) Kuid ka nüüd selgub, et nende ukse taga on metsavennad ning nad peavad oma koikust püsti tormama, et endi elusid päästa. Metsavennad süütasid Pauli ja Aino vilja, mida tuli peaaegu kogu Koordi rahvas appi kustutama. Bachelardi teooriat lugedes saab aga selgeks, et uneluse jaoks ei ole pehme ja mugav voodi isegi mitte hea paik. Unelemist soodustavad pigem igavus ja üksindus. Ilmselt puudub Paulil ja Ainol unelemiseks soodne keskkond – neil on olemas mingisugune voodi, mis pärast rasket tööpäeva aitab kaasa heale unele mitte unelemisele. Samuti ei tunne õige kolhoosi inimene igavust ega üksindust. Kolhoosis

ollakse kui üks pere ning neil on olemas riik, kes neid aitab: „See, kes andis meile maa, aitab meid ka edasi“ (Leberecht 1963: 80).

2.1.3. Traktorid ja paadid

„Iga nurk majas, iga kahe seina vaheline nurk toas, iga vähendatud ruum, kus me armastame kerra tõmbuda ja omaette olla, on kujutlusele üksilduse sümboliks, see tähendab toa või maja algeoks. .. Teadmine, et meid meie nurgas rahule jäetakse, tekitab, kui nii võib öelda, liikumatus tunde. Liikumatus kiirgab. Kujuteldav tuba kerkib meie keha ümber, mis usub, et nurka tõmbunult on ta hästi peidus“ (Bachelard 1999: 203 – 206). Nurk on Bachelardi jaoks üks järjekordne pelgupaik. Nurgaks on Bachelard nimetanud ka laeva soppi. Selles olemise sopis on uneleja õnnelik selle üle, et ta on kurb, et ta on üksi ja et ta ootab, sest ta saab mõtiskleda elu ja surma üle (Bachelard 1999: 205). Taoliseks pelgupaigaks on Mälgule paat. Aarne Vinkel on oma teoses August Mälgust välja toonud mehe enda tsitaadi suhtumisest mere-ellu: „Ja kuna teised kodus talus töötasid highi pühkides põllul või heinamaal, oli meil rahu ja enda määramist mööda olemist ja aega“ (Vinkel 1993: 27). Paat, milles hukkus Vörke Villem ja mis oli kaudselt süüdi ka Lui surmas, oleks ilmselt iga mitterandlase silmis surma sümboliks. Seda paati tuleks karta. Tõeline kalur, hülgejahtija, näeb asja aga teisiti: tema jaoks on see paat elupäästja, uneluste pelgupaik. Ning ei ole kohane jätta oma elupäästjat läti randa, kui on võimalik ta uuesti tagasi koju tuua.

Lugedes teost „Taeva palge all“ tundub aga, et eesti kirjanduses üldiselt raskeks peetud põlluharija elu on isegi leebem, kui seda on kaluri oma. Põllul on vaja küll pikemalt ja väsitavamalt tööd rügada, kuid meri võtab kergemalt elusid. „Eks see talu värk ole õieti ainult nuhtluseks. .. Mere asi ikka mehem“ (Mälk 2009: 50). Nii nagu randlased vaatavad lootusrikkalt paatide, laevade, mõrdade, võrkude poole, kobavad Koordi elanikud teed suure abimehe – traktori suunas. Leberechti puhul on nõrgaks kohaks jällegi see, et traktor ei ole kindlasti koht, kus oleks võimalik uneleda. Lugeja saab küll aru, et traktorist võib olla suur abi töö tegemisel, kuid tal ei teki traktoriga taolist isiklikku suhet nagu Tuisu Jüri paadiga. Paat on olnud põlvest põlve randlaste toitja ning omab seetõttu erilist väärtust. Traktor on uus masin, mis ei ole meie usaldust veel võitnud. Traktori saamine on valla jaoks justkui püha üritus, mida keegi segada ei

tohi. Kuna traktor oli Koordis kui ilmutus, ei vaevunud isegi uurima, mis seisus masinaga tegelikult tegemist on: „Traktori vundamendiks oli olnud igavesti räbal mootorita vrakk. .. Mootori, laagrid, magneeto ja muud osad oli väsimatu Känd hankinud kogu maakonnast kokku ..“ (Leberecht 1963: 83). See naeruvääristab kogu üritust ning kannab ka valla täitevkomitee esimees Jansonitegevusele üle halva maigu: „Teie kõik mõtlete ainult iseendale, aga mina pean mõtlema valla eest. Känd lööb mul lahti põllumajandusühistu, – traktori saame. Selge?“ (Leberecht 1963: 63). Janson väidab end mõtlevat kogu valla peale, kuid kui palju ta tegelikult üldse mõtleb? Traktorit omava Kännu pärast ei saanud Paul elama asuda Kurvesti tallu. Vähenõudlikule Paulile sobis ka Kurvesti talu endise popsi saun. Sealne maa on samuti hea ja rammus, mis teeb isikliku talu üles töötamise veidigi lihtsamaks. Tuli tunnistada, et traktorist oleks olnud kõvasti abi ka Paulile endale, kui masin oleks olnud paremas seisus. Traktor oli justkui märk saabuvast uuest ja paremast elust, kuid osutus komistuskiviks kolhoosiks saamise teel.

2.1.4. Vägijoogid

Kui Leberecht ei pea oluliseks (ei too eraldi välja) näiteks muusika tähtsust Koordi külas ja Mälk ei pööra tähelepanu põllutöödele, siis üks aspekt, mida mõlemad kirjanikud kahtlemata oluliseks peavad on alkohol. Alkoholi võiks pidada isegi „Taeva palge all“ üheks suurimaks miniatuuriks. Alkohol ei oma neis teostes mahu poolest küll suurt osa, kuid sellele vaatamata pakub alkohol inimestele pelgupaika. Alkoholil on neis teostes oma sära. Jõulude, pulmade, aga ka matuste ajal peab Tuisu talus alati õlut laual olema. Tursa Simmu elutarkus tuleb kõige paremini välja just vindises olekus. Ka „Valgus Koordis“ tähtsat kolhoosijuttu ajavate meeste vestlusi on alati saatmas ja soodustamas viinapudel.

„Peaasi, et sul sõber on! Mul kodus vana keisripilt. Teised ütlevad, et mis sa raisast... Aga ta oli hea ameti peal inimene ja mul ka kellegi poole seletada, kui hing on pehme“ (Mälk 2009: 158). Sellised Tursa Simmu humoorikad ütlused panevad lugeja muigama, kuid samas tunnevad nad ka kerget kurbust. Inimene peab ennast ikka tõeliselt üksikuna

tundma, kui tal ei ole kellegi teise, kui keisripildi, poole pöörduda. Kui aga mõelda Bachelardi teooria peale, siis ei ole üksindus ja igavus alati halvad asjad. Simmu ise suhtus ju oma ütlustesse ikkagi naljaga, ta mõistis elu koomikat. Need üksi oldud unelushetked (mis leidsid mõnikord aset ka sumiseva peaga), toovad teosesse mõnusat teravust, naeru ja elutarkust. Lisaks teadis ja tundis Simmu, et teda peetakse Tuisu talus „oma“ inimeseks, tal oli osa selle pere traditsioonides, teda võiks pidada isegi Tuisu talu isiklikuks õllemeistriks ning sellepärast oli tal alati keegi kusagil olemas: „Ta oli juba sest ajast Tuisu peremehel õllekeetmise abiliseks, kui Tuisu pere oli veel noor ja kaptenil endal vähe aega ja oskust, küll aga isu hea õlle järele“ (Mälk 2009: 76). Jõuluõlle keetmine oli Rannakülas püha talitus, kuid isegi sellise pühaduse juures suutis Simmu humoorikaks jääda: „Talitus, jah. Aga vaata, kui ta paneb sul meskijooksu kinni, mis sa siis ütled? Ise võid veel kerest kinni jääda – kannatad ära ja tohtrirohud aitavad... Aga kui siin jääb kinni, siis – mis sa jõulu ajal lauale paned? Sinu pärast jäägu siis kas või õnnistegija sündimata!“ (Mälk 2009: 77). Rannaküla mehed ei olnud üleliia usklikud, kui julgesid välja öelda, et õnnistegija sündimine või sündimata jäämine sõltub õlle headusest. Samas näitab see aga joogi enda tähtsust nende elus. Tegemist ei olnud poe nurgas istuvate ja viina kurgust alla kallavate joodikutega. Tursa Simmul oli küll kombeks tarvitada märjusest rohkem kui tarvis, kuid selle juures suutis ta alati jääda vaimukaks ja asjalikuks: „Ega ometi ainult enda himu pärast? Minu poolest nüüd... Kastan suud ja lähen jälle. Aga õlle kiitmiseks. Eks see ole külal uhke näha ja märgata, kui ma siit lähen – ikka tõusen ja kukun, tõusen ja kukun ning mõne meetri ajan kõhu peal edasi nagu teehöövel. Siis külal teada, et Tuisu Jüril on ikka märg, mis sähvib nagu vikatiga!“ (Mälk 2009: 81). Rannaküla mehed oskasid peale rasket merelolekut hinnata pidudel kangemat kraami, kuid ei pidanud selle igapäevast tarbimist vajalikuks.

Sarnaselt Mälgule, pöörduvad ka „Valgus Koordis“ tegelased endast kõrgematel ametipostidel asuvate isikute piltide poole, kuid seda mitte vindises olekus vaid täitsa kainena. Näiteks veeti soo kuivendamisele kaasa Lenini pilte. Kui Mälk suhtus sellisesse tegevusse aga muheda pilkega, siis Leberechti tegelased usuvad tõsimeelselt Nõukogude Liidu liidrite (piltide) võimu ja hiilgusesse. Selle rõhutamiseks lehvisid Koordis mitmel pool veel ka punased lipud – täitevkomitee hoone punane lipp, mis

paistis teele, punased lipud Ussisoos. „Ussisoos pole kunagi lehvinud lippe. Nõukogude inimesed on viinud need lipud taigasse ja kõrbetesse, põhja ja lõunasse... Ja igal pool, kuhu nad toovad partei tahtel uue elu, kus nad rajavad elektrijaamad ja kaevandused, tehased ja uued põllud, – heiskavad nad punased lipud“ (Leberecht 1963: 220). Nii tundis iga nõukogude kodanik, et tema riik hoiab ja armastab teda. Piltide ja lippude kõrval on Leberecht ära tabanud ka alkoholi tähtsuse tavalise nõukogude külaelaniku jaoks. Iga pidulikuma sündmuse puhul oli tarvis pudel välja võtta. Selliseks sündmuseks osutus kindlasti Kure talu ehituspalkide kohalevedamine: „Õhtul oli tagasihoidlik eine, mille juures joodi ära pudel viina. Soojalt surisedes jooksis viin laiali sooni mööda“ (Leberecht 1963: 113). Kui Paul kohtus esimest korda sõjast tulles Maasalu, Taaksalu ja Semidoriga ning ta paluti nende lauda sööma, vabandas Maasalu Pauli ees, et neil ei olnud viina ega õlut pakkuda. Tegemist ei olnud niivõrd piduliku söömaajaga, kuid isegi lihtsamat sorti söömingud möödusid talurahva hulgas pitse kokku lüües. Õnneks oli Paulil lakiga pitseeritud pudel kaasas ning Paul sai pitsid viinaga täita. Söömaajale lisati pühalikkuse maiku riigi isandaid ülistades: „Me oleme siin kõik uusmaasaajad, eks ole tõsi? Siis joome selle terviseks, et me kõik, kes me siin istume, saaksime Koordi elu peremeesteks. Saate must aru? Joogem nõukogude võimu terviseks, kes andis meile maad! Elagu!“ (Leberecht 1963: 55 – 56).

Mälgu tegelased said aru, et elu on karm ning sageli ei ole loota kellegi teise kui iseenda peale. Elu karmust vürtsitatakse huumori, elutarkusega ja alkoholiga. Lebrechti tegelased näivad aga naiivsed ning teose puhul tunnen lugejana puudust just sellisest mälgulikust humoorikast elutarkusest. Leberecht unustab ära inimese, lootused seatakse üksnes võimu peale.

2.2. Maastik

Teostes „Taeva palge all“ ja „Valgus Koordis“ on ütle mata suur roll looduskirjeldustel, väliskeskkonnal, kus tegevus toimub. Esimese teose puhul tuleb meisterlikkus looduskeskkonna kirjeldamisel kindlasti rohkem välja, kuid tundub, et mõlemad autorid on soovinud keskkonnakirjeldusi võimalikult maalilisena, lugejasõbralikena ja eelkõige

elutruuna näidata. „Õöle lisandus pimedust mõlemast otsast. Madal päike kuldas koltuvaid puid ja kalamehed pidid juba peksma käsi mööda külgi, et soojendada külmast valulevaid sõrmi“ (Mälk 2009: 67) Lühike, täpne ja tabav. Mälgu puhul ehk isegi veidi ebatavaline, sest adjektiiv-meistrina kuhjab ta sageli lõikude kaupa uhkeid omadussõnu üksteise järele. Ja kuigi tegemist ei ole just kõige värskema ja säravama kirjeldusega, mõjub see ikkagi palju uudsemana, kui Leberecht: „Kure talu ümbritsevad põllud muutusid päev-päevalt rohelisemaks ja lopsakamaks. Päikeselistel päevadel meenutas vana talutare ränga meresõidu läbi teinud musta pargast, mis on lõpuks saabunud vaiksesse sadamasse keset rohelist järve“ (Leberecht 1963: 106). Vana laev keset puhast järve on üdini kulutatud väljnd. Nii nagu Mälk oskab panna lugejad „oma tuba“ lugema (raamatult silmi tõstes uneleb lugeja mitte loetud toast vaid näeb iseenda oma), oskab ta panna lugejaid ka „oma maastikku“ lugema. Leberechti puhul on lugeja ilmselt juba mitmeid kordi koos teiste autoritega maabunud keset rohelist järve ja see ei paku enam uut võimalust unelemiseks. Tugeva afekti tekitamise asemel jätab see silme ette pigem kulunud ja šabloonse maastiku.

2.2.1. Külaelu

August Mälgu „Taeva palge all“ ja ka Hans Leberechti „Valgus Koordis“ toimumispaigaks on valitud maakoht. Mälk oli ise pärist maalt ning tundis eluolu maal hästi. Leberecht oli üdini linlane (Eesti ... 1987: 298). Sellegipoolest eelistas ta Pauli ja Aino viia elama väiksesse maakohta. Siin aga saabki tuntavaks Leberechti liigne asjatundmatus maaelu osas. Valve Raudnask on meenutanud, kuidas Raasikul elades ühel leeripäeval sõitis kiriku värava ette Hans Leberecht oma luksusliku välismaa autoga. „... see oli minusuguse jaoks vapustav elamus. Kui meil pärast küüditamise eest põgenemist polnud lina ega lusikat, kui ümberringi valitses hallus, vaesus ja hirm, sõitis üks teine eestlane Ameerika autoga“ (Raudnask... 2012: 6). Oma teoses ülistab Leberecht kasinat tööinimese elu, elu eremiidi hurtsikus. Tegelikult ta ise vastandub sellele.

Lisaks tegevuspaigale ühendab autoreid ka see, et nende kujutatud maa-elu sarnaneb kergelt muinasjutuga. „Tõsieluliste muinasjuttude tegevus areneb tavaelu raamides. Muinasjuttude kangelased on enamasti tavalised inimesed (näiteks vaesed, aga arukad, heasüdamlikud ja kavalad talupojad või -naised)“ (Hennoste ... 2003: 12). Tõsielulisi muinasjutte iseloomustab veel ka muinasjutu tegelaste vastandlikkus (rikkad versus vaesed). Enamasti lõppevad nad positiivselt. Veiko Märka on kirjeldanud sotsialistlikus realismis kirjutatud teost järgnevalt: „SR on küllalt lähedane klassikalisele indoeuroopa muinasjutule. Igatahes lähedasem kui kriitilisele realismile. .. On mustad punktid ja valged punktid. Ka esialgu hallina serveeritavad laigud koosnevad lähemal uurimisel mustast ja valgest lõimest. .. SR loob oma maailma, mis osaliselt kattub reaalsega (miljöökujutus, osaliselt karakterid ja tegevus), osaliselt vastandub sellele Muinasjutulaadne on SRi teoste lõpp. .. Tema propageeritavad väärtused pole väärtuslikud mitte lugeja, vaid võimuaparaadi jaoks“ (Märka 1998: 104). Sellistele kriteeriumitele vastab ka Leberechti „Valgus Koordis“, andes teosele negatiivse maigu. Mälgu teost võib samuti vaadelda üsna must-valgena, lõpp on tal samamoodi muinasjutuliselt hea, kuid tema teose puhul on tegemist pigem reaalsuse ja muinasjutulisuse positiivse segunemisega. Lugeja jaoks on raamat ikkagi küllalt realistlik ja usutav. Positiivne lõpp ei tundu pelgalt soovunelm vaid täiesti teostatav saatus igäihe jaoks.

Kadri Tüür kirjutab oma essees „Need, kes armastavad metsa(s)“: „Sageli öeldakse, et eestlased on metsarahvas, kes on iidsetest aegadest peale olnud võimelised mõistma loodust ja elama harmoonias neid ümbritseva keskkonna – peamiselt metsadega.“ (Tüür 2002: 496) Seda arvamust kinnitavad ka Mälgu „Taeva palge all“ ning Leberechti „Valgus Koordis“. Maal elamine on küll raske ning vajab visa võitlushinge, kuid maa on lisaks ka see, mis annab toidu lauale ning annab võimaluse uneleda eremiidi hurtsikust. Pealegi ei tohigi paik unelemiseks olla liiga mugav, see pärsiks unelusi. Siiski on kahe autori maailmavaade märkimisväärselt erinev. „Saarlase ruumikogemus erineb metsa- ja preeriaelaniku omast. Keskkonna olemuslik mitmetähenduslikkus ja intensiivne reaalse piiri kogemus on mõjutanud saarlaste eetilisi, esteetilisi jt. väärtushinnanguid“ (Lehari 2003: 106). Mälgu ja Leberechti tegelaste maailm erineb seda enam, et Mälk kujutab rannas elavaid saarlasi, mitte end põllutööga elatavaid

saarlasi. Rannas ei ole põllutöö kõige alus, ta annab küll toidulauale värvi juurde, kuid sellest ei sõltuta nii palju kui sisemaal. Rohkem loodetakse merele, sealsele kala- ja hülge saagile. Kui Tuisu Kustas räägiks Paulile ehmikust, laiperist või jaanidest, ei saaks viimane aru, et juttu on linnust, püssist ning angerjatest, sest ta ei tea, et talvel jääl hülgejahil käies on igal asjal oma nimi (Mälk 2009: 80). Samamoodi ei mõistaks Kustas päevade kaupa põllul rassimist, traktori eest võitlemist, vilja austamist nii nagu teeb seda Paul. Olen kindel, et Kustase jaoks ei oleks Ussisoo (mille kohale tõuseb isegi kõige kuivemal ning soojemal suveõhtutel tihe külm udu, mis sisse hingates teeb inimese uimaseks ning võib saada isegi saatuslikuks) vaid vaenlane. (Leberecht 1963: 189) Ta õpiks sood tundma nii, et sellest võiks saada paik, millest uneleda. Õige randlane teab, et elu ja surm käivad käsikäes, pikk eluiga ei ole mõeldud igäihele, ning töö kõrval on vaja leida aega ka unelusteks. Leberechti jaoks on Ussisoo vastane, kes tuleb kindlasti hävitada: „Seal võib ju kümned ja sajad hektarid maad muuta põlluks, kui ainult leiduks jõudu – egas Priidu üksipäini jõua... Nüüd on siis tulnud aeg – Koordi inimesed on aru saanud, kuhu nende õnn on maetud!“ (Leberecht 1963: 200).

Leberechti loodud maa-elu ruumipoeetikat õnnestab ka asjaolu, et tema originaalsus on kaheldav: „Muide, Vaarandi „Talgud Lööne soos“ (1946) ja kaluriartelli asutamine „Tagamõisa randadel“ (1948) on nõnda sarnased natuke hilisema „Valgus Koordis“ Ussisoo pühapäevakuga ja „Uue Elu“ kolhoosi asutamise stseenidega, et seavad kahtluse alla Leberechti originaalsuse“ (Kalda 2000: 349). „Eesti kirjanduse ajalugu I“ 5. köites tuuakse lisaks tegevustiku kopeerimisele välja ka mitmete tegelaskujude kopeerimine. Semidori tegelaskuju on võimalik samastada Saaremaa mehe Aleksander Lepaga. Tema lugu „Teekond maa juurde“ (mai 1947) on kasutatud tervetes episoodides, näiteks kaevude kaevamise osas. Koori talu teenijanna Rooski tegelaskuju sarnaneb karjatalitaja Rosalie Risti saatusega. (Eesti ... 1987: 299 – 300)

2.2.2. Linn

Linn ei ole teostes „Tavea palge all“ ja „Valgus Koordis“ mitte kultuurikants, pigem kujutatakse seda pahelise keskkonnana. Bachelardi järgi võiks seda selgitada

vertikaalsete intiimsete väärtuste puudumisega suurlinnas. Linnas ei ole majadel juuri, vaid nad kinnituvad asfaldile. „Liftid hävitavad treppide heroismi“ (Bachelard 1999: 65 – 71). Linnas ei ole kohta eremiidi hurtsikutele, millest maainimene kindlasti puudust tundma hakkaks. Kui Kustas ja Vörke Peeter lähevad linna talu pabereid korda ajama, tõdeb Peeter, et „Na imelik kõik see värk. Ning kõht jäi tühjaks!“ (Mälk 2009: 222). Isegi õlle, mis randlasele muidu üsna meele järele on, on linna baaris kõigest pudelikurnaja, millel puudub õige mekk. Ka naised ei ole linnas nii nagu peaks, need keerutavad seal ikka ainult raha eest: „Päisi päeval?... Mis tal seal... Kui siis Kustase pärast? Aga või oli muidu seesuguse paha kombe külge harjutanud – mine tea. Ja keda ta selle värviga mõtles petta, seda me ei tea!“ (Mälk 2009: 225).

Kuigi Koordi küla inimestele oli linna minek sageli pidulik sündmus (linna tuli viia riigile antavat vilja ja seda tehti suurima rõõmuga), kujutab Leberecht linna ennast kui üsna ebameeldivat paika: „Ja oligi linnaeelne agul. Kogu linn sarnanes aguliga: ühekordsed puumajad, õuna- ja kirsipuud aedades. Kivihooned on surutud kokku raudteejaama lähedusse. Seal on kiviaitade juures üle tee tõmmatud punane plakat: „Anname rohkem vilja riigile!““ (Leberecht 1963: 142). Kuigi kirjeldatud agulid võivad meenutada küll kitsukest eremiidi hurtsikut, on linna majad siiski lapitud üksteisega liiga tihedasti kõrvuti. Nii ei jää ruumi privaatsuseks, pelgupaigaks, mida on nii väga unelemise juures vaja. Maal elamise positiivseks pooleks on kindlasti ka see, et naaber tunneb naabrit: „Tal hakkas kodune tunne. Selles polnud midagi imelikku, et vedurijuht tundis Luku Jukut samuti nagu karvases läkiläkis hiiglastki“ (Leberecht 1963: 48). Häda korral on võimalus üleaedse poole pöörduda ning pole karta, et sealt abi ei saaks. Samal ajal ei ohusta naabrid üksindust, milles uneletakse. Linnas kohtab sellist luksust harva. Leberecht ülistabki nõukogude võimu selle eest, et igal inimesel on võimalik saada maal – asuda elama maale. Lautade ja majade ehitamine maal toimub ju kärmelt (tubli tööinimene nagu Paul suutis võimude abiga maja valmis ehitada ligi aastaga, lisaks sai ta juba esimese külviga suure viljasaagi). Nii jääb inimestel mahti aega veeta ka veidi kergemaid ja meeldivamaid töid tehes: „Sel päeval kopsis ta lattidest kokku vankiredelid, millega talupojad heinu veavad, – küllap läheb tarvis. Tal jäi isegi aega üle, et valmistada kuldnokapuuri, mille ta sobitas maja ees kasvava vana kase külge“ (Leberecht 1963: 93)

2.2.3. Loodus

Looduse kujutamine on kirjaniku jaoks kindlasti üks võimalus ennast väljendada, ilma et saaks süüdistada tsensuuri piiranguid antud teema ebaprofessionaalse/ebahuvitava (inimestele mitte kordamineva) käsitlemise osas. Leberechti ja Mälgu romantilised looduskirjeldused on teostele ühendavaks osaks. Autorite soov, viia efektsete kujunditega lugeja romantilisele maastikule, õnnestub seegi kord paremini Mälgul. Nagu juba varem Maie Kaldat tsiteerides mainitud sai, mõjub Leberecht liiga trafaretselt, läbinähtavalt ja kulunult.

Bachelard kirjeldab metsa kui hingeseisundit: „Sest mets sumiseb, „tardunud“ vaikus võbeleb, väriseb, elustub tuhandeist eludest. Aga need helid ei häiri metsa vaikust ja rahu. .. Metsa rahu on talle (poedile) hingerahu“ (Bachelard 1999: 269). Kuigi Leberecht propageerib oma teosega nõukogude võimu, sooviks ta oma looduse kirjeldustega tavainimesele justkui sisendada, et kõik on hästi, sisendada lugejale hingerahu: „Ning kevadised tuuled puhusid lakkamatult, ja vahetpidamata paistis aprillikuu päike. Õuel ja põldudel kuivasid loigud. Metsaveeres, otsekui metsast välja astudes, pakatasid nagu kollaste udusulgedega kaetud pajud, nende painduvate okste mahlakas koor, mis talvel oli hall, oli nüüd tumemenud, hakkas mahlast täitudes läikima“ (Leberecht 1963: 99). Mõningal määral see tal isegi õnnestub.

Mälk ei keskendu aga tervele metsale, tema jaoks on tähtis üks kindel puu. Unistustes on puu elusolend, mis kasvab koos unelejaga. „Pikk võbisev puu puudutab alati hinge““ (Bachelard 1999: 284). „Erilise selgusega on aga kirjaniku mällu kinnistunud tünnijämedune vana poopuu, mille otsas leidis hulgaliselt kuldnokapesakaste .. Ta iga oli tõepoolest kõrge ning puu mädanes juba tüveosas, nii et võimaldas sinna teha mängutoa...“ (Vinkel 1993: 13). Tegemist on poopuuga, mis puudutas kirjaniku hinge. Selle poopuu, mis lapsepõlves Augusti mällu suure elamuse jättis, leiame ka Tuisu talu hoovist: „Ta astus poopuu juurde... .. See oli vana puu, seest õõnes, üks haru kuivanud, kuid ta hõbedane lehestik teisel harul oli endiselt paks. Seal oli paar kuldnokapuuri ja nendest kostis öörahule seadvate lindude kobin. Siis puutus

käsi puuservas suurtele lõigetele. Need ta oli raiunud poisikesena ja need olid alles seal“ (Mälk 2009: 28 – 29).

Kuigi Mälk oli „Taeva palge all“ kirjutamise ajal kõigest 30ndate teises pooles mees, jääb tema teosest mulje, et tegemist on vanemapoolse ja elutarkust täis mehega, kes on juba kaua aega loodust jälginud ning kõik oma teadmised nüüd raamatu kaante vahele kirja paneb. See tarkus ja elukogemus mõjub aga nii loomulikuna, jääb mulje, nagu mina ise oleksin suurt osa sellest juba varem teadnud ning autor nüüd kõigest meenutab mulle, mida tähendab loodusmärkide lugemine: „Nad istusid kase alla, mis oli üsna kalda serval – järgmise sügistuulega pidi see langema õõnestavate lainete suhu. Praegu oli ta veel Hildele seljatoeks ja ta nõjatus oma peaga vastu kasetüve.“ .. „Kaste on maas,“ katsus Kustas käega rohtu. „Paks kaste. Homme tuleb soe ilm““ (Mälk 2009: 43 – 46). Mälgu lugemine toob hinge rahu. Ilmselgelt oli Mälgu kui randlase jaoks oluline lugeda looduse märke õigesti, sest sellest sõltus koju toodav saak ja isegi ellujäämine: „Põllutöid Mälk vältis, käies selle asemel neli suve lestamerel, kuhu sõideti hommikul vara. .. „Ja kuna teised kodus talus töötasid higi pühkides põllul või heinamaal, oli meil rahu ja enda määramist mööda olemist ja aega.“ Kuigi enamasti oli paadis olemine rahulik aeg iseenda jaoks, juhtus ka Augustil endal lestamerel üks eluohtlik seiklus, kus tormi kätte jäädes oleks võinud peaaegu eluga hüvasti jätta. (Vinkel 1993: 27) Sellest samast kogemusest ammutas Mälk inspiratsiooni, kui saatis merele Tuisu Kustase, Kalamaja Priidu, Vörke Villemi ja Tursa Simmu. „Põhjatuul – see sõna juba ütles kõik. Seep see tuul oligi, mis murdis vahel lahti suure lahmaka kinnisjääd, muutes selle ajujääpangaks, millega kihutas välja Kura kurgust“ (Mälk 2009: 115). Sellel seltskonnal läks hästi, kuna kõik väljusid võitlusest merega elusalt. Järgmisel retkel hülgejääle kaotas elu Vörke Villem ning surmavalt jäi haigeks Tuisu Lui.

Ka Leberechtil õnnestub kohati soojust ja kodusust tekitavalt looduse ilu paberile kirja panna, kuid tema kirjeldustest jääb puudu see tarkus ja hingerahu, mida Mälk edasi annab. Nii nagu Mälk kujutas vana poopuud, on Leberechtile oluline vana, ürgne mets. Bachelard on küsinud, miks ei ole kujutlusmaailmades noori metsi? Esiteks on mets vahetult püha. Ta on püha tänu oma püsivale loomusele, mis on kaugel inimajaloost. Teiseks: „Niisiis, just see on minu esivanemate mets. Ja kõik ülejäänud on kirjandus“ (Bachelard 1999: 268 – 271) Leberechti kirjeldusi lugedes jääb mõttesse äratundmine,

et keegi kusagil on juba ammu enne Leberehti kujutanud just samamoodi võib-olla mingisugust teist metsa. See, mis varemalt lugedes tundus uudne, mõjub nüüd triviaalselt: „Päikese tõusuga muutus kõik jälle tavaliseks. .. Sügisene mets, kuhu nõrgusid valguskiired, muutus eredaks ja rõõmsailmeliseks oma kollakasrohelises ilus. Tulekahjukoht, mis öösel näis kohutavana, osutus nüüd ainult väikeseks mustaks põlenud lapikeseks sügavsinise taeva mõõtmatu avaruse all“ (Leberecht 1963: 139).

2.2.4. Rahvapärane dialoog, rahva hing

Rahvaliku dialoogi kasutamine maaelu õhkkonna loomisel on järjekordne aspekt, mis annab märku, et Mälk mõistab oma kujutatavat ainet paremini, kui Leberecht. Rahvalikku keele kasutamine lisab teosesse „sõna väge“. „Mõnikord avab ja määratleb vokaabli kõla või tähe jõud sõna sügavama mõtte“ (Bachelard 1999: 281).

Kuigi Leberecht, nagu Mälkki, kujutab talurahva eluolu, ei mõju tema hurraa-optimism rahvapäraselt. Tegelikuses ei soovinud inimesed elada kolhoosides, nad ei soovinud oma vilja ega loomi riigile anda. Nad ei löönud pitse kokku hõisates oma riigipeade nimesid ning kõige vähem said nad abi loota oma riigiisandailt. Leberehti teoses tuleb aga paar korda ette hetki, mil autor on tabanud naelapea pihta. Kuna eestlased tunnevad, et nad on oma ajaloos palju kannatada saanud, mõistavad nad Roosi kannatusi. Roosi on Mihkel Koori teenija, kelle Koor „vabaks annab“. Roosi saab Koori käest „heast südamest“ maad (tegelikult peaks Koor andma osa oma maast riigile, kuid nüüd saab ta oma kõige halvemast maast lahti, andes selle oma teenijale), annab talle lehma. Reaalsuses paneb Koor aga hoopis Roosi enda jaoks „orjatööd“ tegema. Roosi oli kasutanud Koori lehma aasta otsa, tema eest hoolitsenud, rammusaks söötnud ning nüüd tahtis Koor lehma endale tagasi: „Roosi kuulas koori ära end ümber pöörmata ja ainult piimanire sorisemine vastu lüpsikuserva vaikis ajutiseks. Pärast seda, kui Koor oli väljunud, lüpsis ta siiski lõpuni, sest piima ei võinud ju udarasse jätta, tõusis püsti ja läks ehmunud silmil enda ette vahtides ukse poole, tundes, kuidas miski rebenes tema sisemuses“ (Leberecht 1963: 148). See on hetk, mil midagi rebitakse katki ka süvenenud lugejas, hetk mil võib tunda sõna väge.

„Taeva palge all“ lugejatel on lihtne ennast samastada Mälgu tegelastega. Kustase teekond õnneni ei tundu nii utoopiline, kui seda on Pauli oma (kas tõesti peaks olema võimalik ühe aastaga ehitada korralikult funktsioneeriv talu?). Kui eesti lugeja suudaks Leberechti lugeda ilma, et ta teaks midagi meie minevikust, tunduks antud teose sisu ehk tõesti tore ja võib-olla ka usutavana, kuid praegusel hetkel näeme seda lihtsalt ühe nõukogude aegse jutuna, millel puudub igasugune tõepõhi. Kui Kustas saabus Ameerikast, tuli Vana-Ado Liisu kohe tema käest pärima, ega Kustas nende Arnut näinud ei ole: „Aga ma mõtli, et ehk juhtus kusagil olema või vastu tulema. Pole siis midagi... Kirjad kadusid ka ära. P’oska midagi enam mõelda.“ (Mälk 2009: 36). Kui midagi võib lausele väge juurde anda, siis on see kindlasti murraku kasutamine. Isegi väike episood, rahvapärane dialoog, viib lugeja Saaremaale, kus ta tunneb vanale Liisule kaasa, ta tunneb tema muret ja igatsust. Jõuame mõistmiseni, et autor on üks rannarahva hulgast, tegemist on kirjanikuga, kes mõistab randlaste hingeelu, sest ta on ise seda elu näinud. Me tunneme, et ka meie ise oleme osa rannast ja selle elust. „Samal ajal oli ilmne kirjaniku põhjalik asjatundmine ja jäägitu sisseelamine kujutatavasse keskkonda, armastus mere ja vähenõudliku eluüldpidamise eest võitleva randlase vastu, kelle hingeelu ta mõistab ning oskab suure soojusega edasi anda kogu selle primitiivsuses ning karmide elutingimuste poolt kujundatud eetilises rangejoonelisuses“ (Vinkel 1993: 87).

Leberecht jääb rahvapärase kõnepruugi valdamises kindlasti alla. Ta ei olnud ise osa sellest rahvast ning ta ei jõudnud selle rahva koeni. Kõlama jääb endise võimu materdamine ning uue võimu lakkamatu ülistamine. Eesti rahva olemust on autor tabanud enim ehk isegi Johannes Vao üsnagi humoorikas ja eestlasele omases kirjelduses: „Johannes vältis alati kiirete ja millekski kohustavate vastuste ning samuti kindlate lubaduste andmist. Ega talumehed ilmaaegu öelnud, et Johannes ei oska mitte niivõrd ilusasti rääkida, kuivõrd hästi vaikida...“ (Leberecht 1963: 72). Öeldakse ikka, et parim toit eestlasele on teine eestlane. Enne Johannese muutumist tulihingeliseks kolhoosielanikuks kandiski Johannes endas õige eestlase hinge: „Milleks ma olen rühmanud kogu eluaja, nii et küür seljas? .. Mina, aus inimene, pole kartnud isegi pattu – olen varastanud... Ja milleks kõik?“ (Leberecht 1963: 127). Kolhoos Uus Elu suutis aga ka jäärapäise Vao muuta uueks, nõukogudemeelseks inimeseks.

Kokkuvõte

August Mälgu „Taeva palge all“ ja Hans Leberechti „Valgus Koordis“ ruumipoeetika võrdlus andis võimaluse vaadelda kaht teost, mis on valminud täiesti erinevates oludes, kuid mis tundusid veidi sarnased, vaatamata autorite endi maailmavaatelistele erinevustele.

Antud bakalaureusetöös selgus, et kahe teose ühisosaks võib pidada nende arenemist tõsielulaadsete muinasjuttude rütmis. Veiko Märka on sotsialistlikku realismi võrrelnud ka indouroopa muinasjutuga. Sellist hea-halva vastandamist, ilusa lõpu kujutamist kohtame nii Mälgu „Taeva palge all“ kui ka Leberechti „Valguses Koordis“.

Gaston Bachelardi „Ruumipoeetikale“ tuginedes sai selgeks, et vaadeldavate autorite maja konseptsioon on samuti sarnane. Vaadeldes maja vertikaalset olemist, leiame ülemiselt korruselt taevase ja üleva, allapoole jääb pigem maine ja paheline. Mõlema kirjaniku jaoks on maja nende turvaline häll, sobiv koht pelgupaigaunelusteks. Selles majas on hea olla nii kirjanikul endal, tema tegelastel kui ka lugejatel. Kui Mälgu majas leiame rohkem kinniseid, varjatuid kappe ja laekaid, siis Leberecht on läinud avaramate riulite teed. Mõlema autori jaoks on maja ka nende pesa, mille nad on lapsepõlves enda jaoks avastanud ja mille juurde nad nüüd täiskasvanuna on oma unelustes tagasi tulnud.

Vaadeldes konkreetseid esemeid, mida autorid tähtsustavad, tulevad välja rohkem nende erinevused. Mälk hindab vana head ustavat paati, Leberecht soovib minna uuenduste teed ning toob Koordi külla traktori. Suur uneleja Mälk toob Tuisu talu elanike ellu ka puhkehetki, mida veeta muusika, voodi, aga ka paadi seltsis. Leberechti tegelased väärtustavad kõike tööga seonduvat. Kui soe söök on laual, võivad nad lõpmatuseni tööd rügada. Realistlikku eesti külalelu kujutava kirjaniku teosesse kuulub kindlasti ka alkohol. Selle tähtsust on mõistnud nii Mälk kui Leberecht. Alkohol on mõlema autori jaoks eranditult positiivse tähendusega. Jõuluõlle valmistamine on Tuisu talus juba pikk traditsioon. Õlle toob välja Tursa Simmu vahvad ütlemised. Viin paneb jooksuma muidu üsna tasate, aga töökate, Koordi elanike keelepaelad.

„Taeva palge all“ ja „Valgus Koorids“ tegevus toimub väikeses külas. Erinevaks muudab teosed asjaolu, et esimeses neist toimub tegevus saarel ja rannakülas, teises mandril ning sisemaal. Nii nagu Kustas armastab merd, armastab Paul põlde ja vilja. Sellele vaatamata suhtuvad mõlemad autorid linnellu ja -inimestesse pigem negatiivselt. Tõeliselt head ja töökad inimesed elavad maal, linnainimesed on endale halvad kombed külge saanud. Maaelu kujutamine toob autoritele hingerahu. See on nende jaoks kui eremiidi hurtsik, kus on võimalik kuulata mere kohinat või vaadata viljapäid sahisemas. Maaelu usutavamalt kujutamist soodustab kindlasti ka rahvapärase kõne kasutamine. Mälk, kes on ise saarlane ja saare murraku keskel kasvanud, mõistab randlaste keelt ning toob seda ka oma teosesse. Linlasel, ja pealekauba veel vene keeles kirjutaval Leberechtil, see nii hästi ei õnnestu. Leberechti puhul jääb kindlasti häirima ka pidev nõukogude võimu ülistamine ning endise riigikorra sarjamine.

Bakalaureusetöö käigus sain kinnituse esitatud hüpoteesile. August Mälgu realistliku rannaromaani „Taeva palge all“ metafoorne ruumipoeetika sarnaneb Hans Leberechti „Valgus Koorids“ ruumipoeetikaga. Siiski avaldub kirjaniku meisterlikkus paremini teoses „Taeva palge all“. Hans Leberecht on läinud liialt banaalset, kulunud teed. Ka mõned tema tegelased ja sündmused näivad olevat laenatud. Mälk on inspiratsiooni ammutanud seevastu elust enesest. See muudab kirjaniku originaalseks ja huvitavaks.

Summary

This bachelor's thesis is titled „The poetics of space in Hans Leberecht's „Valgus Koordis“ and August Mäik's „Taeva palge all““. This work is based on Gaston Bachelard metaphorical theory on „The poetics of space“. „Taeva palge all“ [Guardian skies] is a realistic coastal novel with romantic motifs. It was written during the first Republic of Estonia by loved writer August Mäik. Although “Valgus Koordis” [Light in Koordi village] was written at the times of Soviet occupation, it has some similarities with the poetics of room in August Mäik novel. Comparing the textual space in novels enables to be more objective in analysis and leave aside the fact, that Leberecht was an orthodox communist.

In the first chapter of the thesis, I rely on Gaston Bachelard's metaphorical theory about houses. He describes vertical being of houses: above, in the attic, there lies religion and culture, down in the basement lies dark and more beastly roots. For both writers, house is like a secure cradle and a shelter, where one can dream. Both, writer and reader feel safe and good in that house. From Mäik's house, we find more closed cupboards and chests. Leberecht prefers shelves, that have no doors. This way he demonstrates, that he has nothing to hide from the Soviet authorities. For both writers, house is also like a safe bird's nest that they had to leave once and can later come back to.

In the second chapter I compare particular significant objects in these novels, that may (but don't have to) be located in the house. Just like August Mäik appreciates good old traditions, he appreciates boats. He's characters in Tuisu farm spend most of their life working, but have time aswell to play instruments and dream. Hans Leberecht's characters in Kure farm value only hard work. One unavoidable element in Estonian realistic novel is definitely alcohol. It's importance was seen by both writers. Alcohol has unexceptionally positive meaning in analyzed novels. Making christmas beer is an old tradition in Tuisu farm. Alcohol makes even quiet Koordi village men talkative.

What is common for both novels is that they take place in a village. “Taeva palge all” takes place in Saaremaa's coastal village and “Valgus Koordis” in Estonian mainland

village. As Kustas from Tuisu farm loves sea, Paul from Kure farm loves his fields. In both novels general attitude is against urban life and urban people.

“Taeva palge all” country life is made more realistic by using Saaremaa’s dialect in characters speech. Leberecht was Russian in origin and wrote his novel in Russian, it was translated into Estonian only later. He didn’t know Estonian life, it’s spatial conditions and it’s poetics of space as good as did Mälk. That is one reason why his book is not as convincing as Mälk’s.

In analyzing these two novels I found that the poetics of space in them is similar in several aspects although the writers are different and have different backgrounds.

Kirjandus

- Bacherald, Gaston* 1999. Ruumipoeetika. Tallinn: Vagabund.
- Eesti kirjanduse ajalugu I, V köide* 1987. Tallinn: Eesti Raamat.
- Eesti kirjanike leksikon* 2000. Koost. Oskar Kruus, Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Eesti kirjarahva leksikon* 1995. Koost. Oskar Kruus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hennoste, Märt* 2003. Väike kirjanduse leksikon. Õpilase abimees. Tallinn: Argo.
- Kalda, Maie* 2000. Mis mees ta on? Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Lehari, Kaia* 2003. Saar. *Island*. – Koht ja paik III. *Place and Location III*. Koost. Virve Sarapik, Kadri Tüür. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 95 – 106.
- Leberecht, Hans* 1963. Valgus Koodis. Teel. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Lotman, Juri* 2006. Kunstilise teksti struktuur. Tallinn: Tänapäev.
- Mälk, August* 2009. Taeva palge all. Tallinn: Pegasus.
- Märka, Veiko* 1998. Kala hakkas mädanema südamest. (Stalinistlikust realismist ENSV kirjanduses 1945 – 53) – Vikerkaar nr 10/11, lk 81 – 111.
- Raudnask, Valve* 2012. Leberecht minu elus. – Õpetajate Leht nr 15, lk 6.
- Tungal, Leelo* 2009. Samet ja saepuru. Tallinn: Tänapäev.
- Vinkel, Aarne* 1993. August Mälk. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tüür, Kadri* 2002. Need, kes armastavad metsa(s) (kokkuvõte). Those Who Love (in) the Woods. – Koht ja paik II. *Place and Location II*. Koost. Virve Sarapik, Kadri Tüür, Mari Laanemets. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liis Vahter,

(10.05.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Ruumipoeetika Hans Leberechti „Valgus Koordis“ ja August Mälgu „Taeva palge all“ näitel“,

mille juhendaja on Kadri Tüür,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **20.06 2013**

